

УДК 343.14+343.9821:343.102

І.А. Карлаш

**ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ПОДАННЯ
ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

Стаття висвітлює актуальні питання процесуального порядку та форми фіксації подання учасниками процесу, іншими громадянами, підприємствами, установами, організаціями предметів і документів, які можуть бути використані як докази у кримінальній справі.

Ключові слова: докази, подання доказів, витребування доказів, форма фіксації, процесуальний порядок.

Статья посвящена рассмотрению актуальных вопросов процессуального порядка и формы фиксации представления участниками процесса, иными гражданами, предприятиями, учреждениями, организациями предметов и документов, которые могут быть использованы в качестве доказательств по уголовному делу.

Ключевые слова: доказательства, представление доказательств, истребование доказательств, форма фиксации, процессуальный порядок.

The article investigates actual questions of judicial order and form of fixing presentation of evidence in criminal trial of Ukraine.

Key words: evidence, presentation of evidence, judicial order, form of fixing.

Кримінально-процесуальний кодекс України (ст. 66) передбачає можливість подання доказів учасниками процесу, посадовими особами та громадянами, але не визначає процедуру застосування цього прийому, що слід визнати прогалиною в законі¹. Як відомо, однією з головних умов дотримання законності досудового розслідування є вдосконалення його правової регламентації, тому розгляд питань, які пов'язані з відображенням у кримінальній справі результатів подання предметів і документів, є, безумовно, актуальним. Багато вчених-процесуалістів, серед яких О.М. Ларін, С.А. Шейфер, Д.І. Бедняков, Б.В. Фуфигін, Н.В. Жогін, Ф.Н. Фаткулін, А.О. Ляш, С.М. Стахівський, Ю.М. Грошевий та ін., зробили вагомий внесок у вивчення проблем інституту подання доказів учасниками процесу, але й дотепер питання стосовно процедури реалізації зазначеного права залишаються дискусійними. З огляду на це метою статті є розгляд актуальних проблем, які пов'язані з процесуальним порядком подання доказів особами, які залучаються до кримінального процесу, винесення та обґрунтування пропозицій щодо їх усунення.

¹ Див.: Шейфер С. А. Использование непроцессуальных познавательных мероприятий // Государство и право. - 1997. - № 9. - С. 62; Бедняков Д. И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. - М., 1991. - С. 60.

Закон установлює два основні види подання доказів, які здійснюються у формі витребування (ч. 1 ст. 66 КПК) та подання (ч. 2 ст. 66 КПК) предметів і документів учасниками процесу, іншими громадянами, підприємствами, установами, організаціями.

Різниця між ними полягає в тому, що в першому випадку ініціатива в поповненні доказового матеріалу виходить від слідчого (суду), а в другому – від особи, яка володіє доказом. Загальним для цих випадків є те, що докази подаються уповноваженому державному органу (на його вимогу або за ініціативою громадянина чи організації). Структура та найбільш доцільна форма здійснення цих прийомів останніми роками піддавалися в процесуальній літературі широкому обговоренню¹. Узагальнюючи висловлені при цьому думки, можна охарактеризувати процесуальну діяльність з витребування доказів як сукупність операцій, одні з яких виконує слідчий, а другі – особа, яка володіє доказовим матеріалом. У загальному вигляді витребування доказів охоплює: а) направлення вимоги особі чи організації; б) доставку об'єкта, відображення цього факту та індивідуальних ознак об'єкта в матеріалах справи; в) долучення доказів до справи (відразу після отримання або після встановлення їх належності та допустимості).

Подання доказів передбачає: а) доставку слідчому (суду) учасником процесу, посадовою особою підприємства, установи, організації, а також іншими громадянами предмета або документа з клопотанням чи заявою про долучення об'єкта до справи; б) відображення факту подання, обставин виявлення та індивідуальних ознак об'єкта в матеріалах справи; в) розгляд клопотання та прийняття рішення про долучення доказу або про повернення об'єкта особі, яка його подала.

У зв'язку з тим, що законодавець прямо не передбачає порядок витребування та подання предметів і документів, виникає необхідність у чіткій кримінально-процесуальній регламентації цього способу збирання доказів. Саме її відсутність призводить до того, що в діяльності слідчих та осіб, які провадять дізнання, подання доказів закріплюється по-різному. Так, згідно з проведенням О. Астапенко опитуванням, на практиці розглядає процесуальна дія оформлюється протоколами виїмки, протоколами добровільної видачі, актами, протоколами допиту, протоколами без назви, протоколами огляду, рапортами тощо².

¹ Див.: Ларин А. М. Истребование и представление предметов и документов в стадии расследования // Актуальные проблемы совершенствования производства следственных действий. – Ташкент, 1982. – С. 62–68; Фуфьгин Б. В. Представление доказательств в советском уголовном процессе // Уголовно-правовые и процессуальные гарантии защиты конституционных прав граждан. – Калинин: КГУ, 1982. – С. 28–37.

² Див.: Астапенко О. Процесуальний порядок і правова регламентація подання доказів у порядку ч. 2 ст. 66 КПК України // Право України. – 2006. – № 12. – С. 76.

Розглянемо тепер, у якій процесуальній формі можуть бути реалізовані зазначені операції, приділяючи при цьому особливу увагу положенням, які мають дискусійний характер.

Слід погодитися з думками тих авторів, які вважають, що вимога про подання предметів і документів повинна мати письмову форму¹. Цим не тільки попереджується отримання неналежного об'єкта, а й забезпечуються інтереси підприємств та організацій, тому що подання предмета чи документа на усний запит не залишало б слідів у діловодстві підприємства та породжувало б неясність у питанні про місцезнаходження відповідного документа. Необхідність складання письмового запиту служить перепорою і для неправомірного витребування предметів і документів, у тому числі й у випадках, коли фактично проведена виїмка маскується під "добровільну видачу". Нарешті, наявність у справі письмового запиту пояснює шляхи появи доказу в справі (особливо тоді, коли акт, довідка чи інший документ надсилається слідчому чи суду поштою).

Обов'язковим елементом витребування та подання доказів повинно бути посвідчення факту подання відповідного об'єкта й відображення його особливостей. Найкращою формою для цього є протокол, тобто акт, який фіксує відповідно до вимог закону місце та дату виконання процесуальної дії, її зміст, час початку й закінчення, коло осіб, які брали участь у її провадженні.

Щодо найменування протоколу в процесуальній літературі висловлено різні думки. Правильне вирішення цього питання має не тільки теоретичне значення. На думку О.М. Ларіна і Б.В. Фуфигіна, у випадках, коли доказ доставляється слідчому особою, яка їм володіє, протокол повинен іменуватися протоколом прийняття предмета чи документа². Така думка відповідає висловленій цими авторами конструктивній ідеї, що способом збирання доказів є не подання, а саме прийняття доказів, тобто активні дії слідчого чи суду, які спрямовані на поповнення доказового матеріалу. Однак прийняття доказів не вичерпує всіх дій, які здійснюються в порядку реалізації права осіб на подання доказів, та всіх правовідносин, що виникають при цьому. Крім цілеспрямованого відбору слідчим (судом) потрібних фактичних даних (який виражається терміном "прийняття"), до комплексу дій, підсумком яких є поява у справі доказів, безсумнівно, входить доставка доказового матеріалу слідчому (суду) особою,

¹ Див.: Жогин Н. В., Фаткулін Ф. Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. - М., 1965. - С. 155.

² Див.: Ларин А. М. Истребование и представление предметов и документов в стадии расследования // Актуальные проблемы совершенствования производства следственных действий. - Ташкент, 1982. - С. 67; Фуфигин Б. В. Представление доказательств в советском уголовном процессе // Уголовно-правовые и процессуальные гарантии защиты конституционных прав граждан. - Калинин: КГУ, 1982 - С. 28-37.

яка володіє цим матеріалом. Незалежно від того, виконує вона вимогу слідчого чи діє за власною ініціативою, доставка доказу служить юридичним фактом, який породжує чи розвиває правовідносини: на слідчого (суд) лягає обов'язок вирішити заявлене клопотання або зафіксувати факт виконання процесуального обов'язку особою, яка доставила предмет чи документ. Дії цієї особи та правовідносини, що виникають з цього приводу, неминуче залишаються в тіні, якщо протокол буде йменуватися протоколом прийняття доказів.

Слід урахувати й інший момент: далеко не кожне клопотання про долучення до справи предмета чи документа підлягає задоволенню; якщо об'єкт не має відношення до справи, слідчий повертає його власнику. У цьому випадку йменування процесуального акта протоколом прийняття предмета чи документа не відповідало б його змісту¹.

Усі вищезазначені труднощі можна подолати, якщо йменувати цей процесуальний акт "протоколом подання предмета чи документа"². Запропонований термін підійде і для випадків, коли має місце витребування доказів, оскільки те, що відбувається після пред'явлення вимоги, теж є поданням доказів.

У тих випадках, коли шляхом подання предметів і документів громадяни та посадові особи реалізують свої права на участь у доказуванні, запропонований термін вдало підкреслює їх активність. Не суперечить він і тому, що деякі з поданих об'єктів не приймаються слідчим, бо не визнаються належними. У подібних випадках подання предметів і документів мало б місце (і цей факт сам по собі повинен бути зафіксований у справі), але не відбулося їх прийняття слідчим (судом).

А.О. Ляш, навпаки, вважає, що немає підстав для введення в кримінальне судочинство вказаного найменування протоколу. На його думку, найкращою формою фіксації подання доказів буде служити складання протоколу огляду – акта, який фіксує місце й дату провадження процесуальної дії, її зміст, час початку та закінчення, коло осіб, які беруть участь у її провадженні (ст. 84, 85 КПК)³. Н.А. Акинча процедуру подання документів пропонує оформлювати шляхом простого зазначення цього в протоколі допиту⁴. З такою думкою не можна погодитися через те, що, як пра-

¹ Див.: Семенов В. А. Видео- и звукозапись в доказательственной деятельности следователя. - Екатеринбург, 1995. - С. 58.

² Див.: Шейфер С. А. Сущность и способы собирания доказательств в советском уголовном процессе. - Учеб. пособие. - М., 1972. - С. 87.

³ Див.: Ляш А. А. Вещественные доказательства в досудебных стадиях уголовного процесса: Учебное пособие. - К.: НИИРЮ Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф. Э. Держинского, 1991. - С. 50.

⁴ Див.: Акинча Н. А. Подозреваемый и обвиняемый на предварительном следствии. - Саратов, 1964. - С. 43.

вильно зазначає І.М. Доронін, у ході допиту особа дає показання, а не подає якісь документи. Під час допиту документи можуть бути використані, але перед цим вони повинні бути надані в розпорядження слідчого та введені в обіг кримінального судочинства відповідним процесуальним шляхом¹.

Чи в усіх випадках факт подання предметів і документів має фіксуватися шляхом протоколювання? О.М. Ларін правильно зауважує, що, коли витребуються документи, які спеціально створені на запит слідчого чи суду, потреба в особливій процесуальній процедурі їх долучення до справи відсутня, через те що вже із самого документа видно, ким, коли, у зв'язку з чим його було складено, які обставини він посвідчує². До цього слід додати, що в багатьох випадках документи такого роду пересилаються поштою з супровідними листами підприємств, установ, організацій, які містять посилання на запит слідчого чи суду та пояснюють цим походження доказу. Час отримання доказу може бути визначений за поштовим штепелем. У цих випадках вважаємо за необхідне надати можливість слідчому приймати рішення про необхідність протокольної фіксації отриманих таким чином документів, що повинно знайти своє відображення в ст. 66 КПК України у вигляді припису: "при витребуванні письмових документів протокол складається в разі необхідності".

Важко погодитися з тим, що необхідність в окремій процедурі виникає в разі, коли особа заявляє клопотання про долучення до справи предмета чи документа, який є незамінним через свої індивідуальні властивості та ознаки або становить матеріальну чи духовну цінність для особи, яка його подає. Коли особа заявляє таке клопотання, вона виходить з того, що об'єкт, який подається, несе інформацію про істотні обставини, тобто має значення для встановлення істини в справі. Для реального забезпечення права на подання доказів (а не тільки для того, щоб уникнути їх втрати) заявлене клопотання та факт подання предмета чи документа повинні обов'язково фіксуватися в протоколі, навіть і в тих випадках, коли слідчий (суд) визнають поданий об'єкт як такий, що не має відношення до справи. О.М. Ларін більш правий, коли пише, що до заміних документів має застосовуватися спрощена процедура фіксації³. Повна відмова від фіксації клопотання про долучення об'єкта до справи з тієї лише причини, що він є заміним або не становить цінності для свого власника,

¹ Див.: Доронін І. М. Форми реалізації права учасників процесу подавати докази у кримінальному судочинстві // Адвокат. – 2003. – № 4. – С. 15.

² Див.: Ларін А. М. Представление предметов и документов при расследовании // Соц. законность. – 1981. – № 3. – С. 31-32.

³ Див.: Ларін А. М. Истребование и представление предметов и документов в стадии расследования // Актуальные проблемы совершенствования производства следственных действий. – Ташкент, 1982. – С. 67, 68.

фактично ставив би право на подання доказів в залежність від попередньої оцінки слідчим (судом) поданого об'єкта, з чим неможливо погодитися.

Залежно від того, подано докази на вимогу слідчого чи за ініціативою особи, яка ними володіє, зміст протоколу подання предметів і документів може відрізнятися деякими особливостями.

По-перше, у протоколі повинно бути відображено, на виконання якої вимоги слідчого (суду) та ким подається предмет або документ.

По-друге, у протоколі має бути відображено клопотання учасника процесу про долучення предмета чи документа до справи, зазначатися, на підтвердження якого факту подається об'єкт, за необхідності мають фіксуватися обставини, унаслідок яких цей об'єкт з'явився в учасника процесу. Якщо предмет або документ подається посадовою особою чи громадянином, фіксується їх заява, яка пояснює обставини отримання об'єкта і мету його подання.

Незалежно від того, за чиєю ініціативою було отримано об'єкт, він повинен бути описаний у протоколі. Ступінь детальності опису може бути різною та визначатися: а) необхідністю з'ясування фактичних даних, які допоможе встановити поданий об'єкт; б) необхідністю індивідуалізації об'єкта (для попередження можливості його втрати або підміни). Тому в одних випадках достатньо вказати назву документа і його реквізити, а в інших (коли йдеться про предмети й документи, які мають ознаки речових доказів) їх властивості та індивідуальні ознаки повинні фіксуватися з такою ж повнотою, як у протоколі огляду предметів і документів (ст. 190, 195 КПК України).

Якщо слідчий (суд) визнає об'єкт, який подається з клопотанням про його долучення, таким, що не стосується справи, то це значить, що клопотання, яке заявлене особою, відхилено. Відповідно до ст. 129 КПК слідчий повинен винести про це мотивовану постанову. У ній також повинно бути відображено й рішення про повернення об'єкта за належністю. У подібних випадках постановою про відмову в клопотанні стає необхідним елементом процесуальної форми подання доказів.

Слід мати на увазі, що судження про належність прийнятого предмета чи документа (особливо у випадках, коли ці об'єкти подані за ініціативою заінтересованих осіб), як правило, проблематичні. Тому прийняття предмета чи документа саме по собі не завершує процесу формування доказів. Лише в деяких випадках (наприклад, коли особа, яка вчинила крадіжку, з'являється з повинною та подає слідчому вкрадену річ) від самого початку зрозуміло, що поданий об'єкт є речовим доказом. Частіше за все, щоб визначити належність об'єкта до справи, необхідно пред'явити його для впізнання, призначити експертизу, провести інші слідчі дії. Після отримання необхідної додаткової інформації предмет або документ повинен бути визнаний речовим доказом у звичайному порядку – шля-

хом винесення постанови в порядку ст. 79 КПК України. Тому цей процесуальний акт також виступає елементом процесуальної форми витребування та подання доказів.

Таким чином, виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що подання предметів і документів учасниками процесу потребує належної кримінально-процесуальної регламентації. Найбільш вдалою формою фіксації цієї процесуальної дії, на наш погляд, буде складання протоколу подання предметів і документів, що дозволить забезпечити реалізацію права осіб, які залучаються до кримінального процесу, на участь у доказуванні та розширити шляхи отримання доказової інформації для органів, які ведуть розслідування в справі.

Використана література:

1. Шейфер С. А. Использование непроцессуальных познавательных мероприятий // Государство и право. – 1997. – № 9. – С. 57–63.
2. Бедняков Д. И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. – М., 1991. – 206 с.
3. Ларин А. М. Истребование и представление предметов и документов в стадии расследования // Актуальные проблемы совершенствования производства следственных действий. – Ташкент, 1982. – С. 62–67.
4. Фуфьгин Б. В. Представление доказательств в советском уголовном процессе // Уголовно-правовые и процессуальные гарантии защиты конституционных прав граждан. – Калинин: КГУ, 1982. – С. 28–37.
5. Астапенко О. Процесуальний порядок і права регламентація подання доказів у порядку ч. 2 ст. 66 КПК України // Право України. – 2006. – № 12. – С. 148–152.
6. Жогин Н. В., Фаткулин Ф. Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. – М., 1965. – 487 с.
7. Семенцов В. А. Видео- и звукозапись в доказательственной деятельности следователя. – Екатеринбург, 1995. – 116 с.
8. Шейфер С. А. Сущность и способы собирания доказательств в советском уголовном процессе. – Учеб. пособие. – М., 1972. – 130 с.
9. Ляш А. А. Вещественные доказательства в досудебных стадиях уголовного процесса: Учебное пособие. – К.: НИИРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1991. – 173 с.
10. Акинча Н. А. Подозреваемый и обвиняемый на предварительном следствии. – Саратов, 1964. – 80 с.
11. Доронін І. М. Форми реалізації права учасників процесу подавати докази у кримінальному судочинстві // Адвокат. – 2003. – № 4. – С. 15–17.
12. Ларин А. М. Представление предметов и документов при расследовании // Соц.законность. – 1981. – № 3. – С. 31–32.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2010 р.